

Elżbieta Surma-Jończyk, Ewa Dubaj: „Źródła do badań historii częstochowskiej społeczności żydowskiej do roku 1939 w Archiwum Państwowym w Częstochowie”

Archiwum Państwowe w Częstochowie to instytucja powołana Zarządzeniem Ministra Oświaty z dn. 21 lipca 1950 roku, której jednym z głównych zadań jest gromadzenie, zabezpieczanie i udostępnianie materiałów archiwalnych z terenu byłego województwa częstochowskiego, istniejącego w latach 1975-1998. Zasób archiwalny, przechowywany w Archiwum, obejmuje okres XIX i XX wieku oraz nieliczne dokumenty z XVII i XVIII w. Do najważniejszych grup archiwaliów należy zaliczyć: akta administracji państwowej i samorządowej – ogólnej i specjalnej, wśród których na szczególną uwagę zasługuje zespół Akta miasta Częstochowy z lat 1759-1948, akta instytucji wymiaru sprawiedliwości (sądów, prokuratur), akta notarialne, akta zakładów przemysłowych, cechów rzemieślniczych, banków, spółdzielni, akta stanu cywilnego różnych wyznań .

Chociaż w przechowywanych zbiorach jest sporo luk (brak akt instytucji wojewódzkich i gubernialnych z XIX wieku, akt z okresu obu wojen światowych) materiały Archiwum Państwowego w Częstochowie należą do bezcennej spuścizny kulturowej stanowiącej źródła do badań dziejów Częstochowy i regionu.

Podobnie jak w przypadku innych archiwów, także i w naszej instytucji, źródła do badań dziejów Żydów w Polsce, znajdują się prawie w każdym zespole archiwalnym, który datowany jest do roku 1939.

Część z tych źródeł została już dokładnie spenetrowana, natomiast inne czekają w dalszym ciągu na odkrycie.

W roku 2001, nakładem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych ukazała się książka pt. *„Źródła archiwalne do badań dziejów Żydów w Polsce”* opracowanie zbiorowe pod redakcją naukową Bolesława Woszczyńskiego i Violetty Urbaniak, w której opublikowane zostały wyniki kwerendy przeprowadzonej we wszystkich archiwach państwowych w Polsce na temat judaików w zasobach archiwalnych. W pracy tej został opublikowany artykuł Przemysława Snocha pt. „Materiały do dziejów Żydów w zasobie Archiwum Państwowego w Częstochowie”¹, będący wynikiem przeprowadzonej wówczas przez autora pracy, kwerendy.

W roku 2004, została przeprowadzona kolejna kwerenda przez Dyrektora Archiwum Panią Elżbietę Surmę – Jończyk, której wyniki zostały zaprezentowane na wystawie *„Żydzi Częstochowianie”* oraz opublikowane w książce *„Żydzi Częstochowianie – Współistnienie,*

¹ Źródła archiwalne do badań dziejów Żydów w Polsce, Warszawa 2001, str. 109-114.

Holocaust, Pamięć. Konferencja naukowa. Częstochowa 22-23 kwietnia 2004 r.”² Wystawa prezentowana była w 2004 r. w Częstochowie i w Warszawie, następnie pokazywana była w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, m.in. w Nowym Jorku, New Jersey, Cincinnati, by następnie powrócić do Częstochowy. Powrót wystawy do Częstochowy i pomysł utworzenia stałej ekspozycji dotyczącej historii częstochowskich Żydów stał się przyczynkiem do przeprowadzenia, a właściwie rozszerzenia kwerendy prowadzonej w 2004 roku. Zadania tego podjęła się Ewa Dubaj, Kierownik Oddziału I Archiwum Państwowego w Częstochowie, która usystematyzowała odnalezione wcześniej dokumenty, poszerzyła dotychczas przeprowadzone badania o materiały archiwalne przejęte i zinventaryzowane po 2004 roku.

Kwerenda archiwalna prowadzona na przełomie 2015 i 2016 roku objęła nie tylko zasób archiwalny, ale także zbiory biblioteczne Archiwum. W bogatym księgozbiornie znajdują się bowiem akty prawne regulujące funkcjonowanie społeczności żydowskiej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Szczególnie cenne dla historyka mogą okazać się zachowane prawie w komplecie rozporządzenia władz zawarte w Dziennikach Departamentu Kaliskiego³ z lat 1809 – 1844 oraz w Dziennikach Praw Królestwa Polskiego⁴ z lat 1818-1870. Zawierają one m.in. takie akty prawne jak:

- Dekret króla Fryderyka Augusta z dnia 17 października 1808 roku o zawieszeniu na okres 10 lat praw dla ludności wyznania mojżeszowego⁵,
- Dekret cara Aleksandra I w sprawie nazwisk dla Żydów z dnia 27 marca 1821 roku⁶,
- Dekret cara Aleksandra I o zniesieniu kahałów żydowskich z dnia 1 stycznia 1822 roku⁷,

² Żydzi Częstochowianie – Współistnienie, Holocaust, Pamięć. Konferencja naukowa. Częstochowa 22-23 kwietnia 2004 r., pod. red. J. Mizgalskiego ze wstępem Z. Rolata, Częstochowa, 2006, str.233-249

³ *Dziennik Departamentu Kaliskiego* zaczął się ukazywać od 1807 r. po utworzeniu Księstwa Warszawskiego, później od 1817 r. zmienił nazwę na *Dziennik Urzędowy Województwa Kaliskiego* a od 1837 r. na *Dziennik Urzędowy Guberni Kaliskiej* i wreszcie od 1845 r. na *Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej*

⁴ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* ukazywał się w latach 1815 - 1871

⁴ *Dziennik Departamentu Kaliskiego* nr 2 z dn. 8 stycznia 1809 r. – nr inw. 1, str. 14: (...) Art. 1. Mieszkańców w Xięstwie Naszym osiadłych wyznających Religję Mojżeszową zawieszamy w używaniu praw politycznych na przyszłość służyć im mających do lat 10, w nadziei iż przez ten czas zniszczą w sobie odróżniające ich, tak bardzo od innych mieszkańców znamiona. Art. 2: Powyższe prawidło wstrzymywać nas nie będzie jednak od dozwoleńia szczególnym osobom tego wyznania, aby przed upłynięciem czasu wyżej oznaczonego używały praw politycznych skoro na tę wysoką naszą łaskę zasłużą dopełniając warunki jakie w osobnym urządzeniu tyczącym się wyznających religię Mojżesza rozkażemy. (...)

⁶ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* nr 28 z 1821 r. „(...) Każdy Żyd w Królestwie Polskim zamieszkały winien w przeciągu 6 miesięcy od daty ogłoszenia niniejszej ustawy deklarować i udowodnić spisami ludności przed urzędem publicznym swoje imię i nazwisko jakich dotąd używał i takowe nadal nieodmiennie używać będzie (...) Ktokolwiek zaś z nich dotąd imienia i nazwiska stałego nie miał lub udowodnić nie może, powinien oświadczyć jakie odtąd przyjąć i nadal używać będzie”

⁷ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* nr 28 z 1824 r., str. 275: „(...) Chcąc zapobiec ciąglým ze wszystkich stron zażaleniom starozakonnych na nacisk i ciemiężenie ubogich przez dotychczasowe kahały wziawszy na

- Dekret cara Aleksandra I w sprawie urządzenia mieszkań dla Żydów po miastach, ogłoszony dnia 20 czerwca 1822 roku⁸,

- postanowienie cara Mikołaja I zabraniające golenia głów Żydówkom wstępującym w związki małżeńskie z dnia 9 listopada 1853 roku⁹.

Biblioteka Archiwum dysponuje także, choć raczej w szczątkowej ilości, egzemplarzami gazet żydowskich wydawanych w Częstochowie, w tym: *Das Naje Wort, Unser Czenstochower Express, Czenstochower Cajtung* oraz prawie kompletnym zbiorem dziennika wydawanego w Częstochowie w latach 1906 – 1939 zatytułowanego *Goniec Czenstochowski*¹⁰. Zwłaszcza lektura tego ostatniego daje bogaty materiał do badań nad wzajemnymi relacjami społeczności żydowskiej i polskiej.

Na zasób Archiwum Państwowego w Częstochowie składają się obecnie 1.132 zespoły archiwalne, liczące 251.938 jednostek archiwalnych o rozmiarze przekraczającym 3 km akt. Wśród akt najstarszych przechowywanych w zasobie archiwalnym dominują akta samorządów miejskich. W tej właśnie grupie akt znajduje się jeden z największych z przechowywanych w Archiwum Państwowym w Częstochowie zespołów akt a mianowicie zespół: *Akta miasta Częstochowy*, zawierający ponad 14.000 jednostek archiwalnych z lat 1759-1948, posiadający najwięcej różnorodnych informacji o działalności społeczności żydowskiej w Częstochowie.

Na terenie Królestwa Polskiego, po zniesieniu ukazem z dn. 20.XII.1821 roku (1.I.1822) kahałów żydowskich, postanowieniem namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 20.II.1822 r. wprowadzono gminy żydowskie, początkowo zwane parafiami, później okręgami bożniczymi, zarządzanymi przez dozory bożnicze.

Gminy spełniały wiele funkcji, związanych zarówno z życiem religijnym wspólnoty jak i organizacją i prowadzeniem szpitali, przytułków dla ubogich, sierot, starców, utrzymaniem cmentarzy i szkół elementarnych, repartycją i ściąganiem podatku rekrutowego.

Ponadto gmina reprezentowała społeczność żydowską wobec władz państwowych i municypalnych, wydawała „świadczenia ubóstwa”, zaświadczenia do uzyskania paszportu itp.

uwagę przedłożenia Komisyjów Rządowych względem zniesienia tychże kahałów po ustanowieniu dozorów bożniczych postanowiliśmy i stanowimy: Art. 1: Od dnia ogłoszenia niniejszego postanowienia wszystkie tak zwane kahały w gminach starozakonnych dotąd po miastach naszych będące ustają.”

⁸ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, T. 7 z 1822 r., str. 384

⁹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, T. 47, s. 29

¹⁰ *Goniec Czenstochowski* – dziennik o charakterze kulturalno-społecznym, wydawany przez Franciszka Dionizego Wilkoszewskiego, początkowo pod nazwą *Wiadomości Czenstochowskie*. Dziennik później *Dziennik Czenstochowski* a od 1.01.1907 r. *Goniec Czenstochowski*

Najstarsze, pojedyncze zapisy, z okresu staropolskiego, dotyczące społeczności żydowskiej w Częstochowie, znaleźć można w Księgach radzieckich miejskich częstochowskich¹¹. Ponadto w zespole tym znajduje się duża liczba dokumentów archiwalnych z początków XIX wieku, które obejmują korespondencję w sprawie udzielenia zezwolenia na zamieszkanie starozakonnych w mieście, sprawy dzierżawy dochodów, spisy inwentarzy po zmarłych starozakonnych i ustanawiania opieki nad pozostałymi po śmierci rodziców dziećmi. Wśród nich szczególnie istotne są m.in. *„Lista starozakonnych, którzy nieprawnie do miasta tutejszego wcisnęli się”*, z dn. 10 sierpnia 1826 r., zawierająca wykaz imienny 90 osób¹² oraz *„Wykaz imienny spisowych starozakonnych wieku od 20 lat do 30 włącznie liczących przez prezydenta miasta podanych w r. 1865”* obejmujący 178 nazwisk¹³.

Z kolei wśród *„Dowodów do rachunku kasy funduszków bożniczych miasta Częstochowy”* za rok 1841 znaleźć można m.in.: rachunki za leki dla Szpitala Wyznania Mojżeszowego z apteki F. Kamieńskiego, rachunki za remont łaźni, za remont szkoły, za akompaniowanie kantorowi, wykaz kosztów leczenia w szpitalu miejskim w Częstochowie starozakonnego Josefa Wolfa, wykaz ubogich starozakonnych, którym rozdano mąkę Wielkanocną oraz informację sporządzoną przez Dozór Bożniczy, że dochód ślubny z 1841 r. został przeznaczony na pensję dla rabina.

W jednostce tej znajduje się także *„Wykaz nieruchomości i utensyliów w roku 1839 przy Kachale Miasta Częstochowy exystujących”*, z którego wynika iż Gmina posiadała wówczas:

- *„Bużnicę murowaną składającą się z oddziału męskiego i oddziału dla niewiast”*
- *„szkołę murowaną publiczną”*
- *„łaźnię murowaną publiczną”*
- *„szpital murowany publiczny budowany”*
- *„cmentarz murem opasany”*
- *„archiwum sklezione”*.

Poszczególne obiekty zostały zaopatrzone w szczegółowy spis posiadanego wyposażenia. I tak np. w szpitalu znajdowały się: *„garnek duży i dwa mniejsze miedziane, łóżko z pościelą tj. pierzyną, poduszkami i prześcieradłem, trzy materace czarne, dwa rydle okute żelazem, dwa bez okucia, mary, wóz pogrzebowy z katafalkiem czarno malowany”*.

¹¹ AP Czwa, Akta miasta Częstochowy, sygn. 1, Księga radziecka miasta Częstochowy z lat 1759-1765 i sygn. 14346, Księga miejska Częstochowy z lat 1766-1774

¹² AP Czwa, Akta miasta Częstochowy, sygn. 33,

¹³ tamże, sygn. 224

„*Akta interesów bożniczych*” z lat 1834-1846 uzupełniają akta „*rachunków kasy funduszy bożniczych*” z lat 1843-1847, dowody do rachunków oraz dzienniki przychodów i wydatków funduszy bożniczych z lat 1835-1847. Z okresu kancelarii rosyjskiej, czyli akt wytworzonych po roku 1867 pochodzi wiele akt dość jednorodnych treściowo tj. opłaty ponoszone na rzecz gminy, zaległości podatkowe, budżety gminy, akta dotyczące chederów, np.

- „*O bożnice, bożnicznym dozori i niedoimkach bożniczej składki*” – 1883-1884¹⁴
- „*O rawinnach i bożnici, bożniczym dozori i uzyskanji bożniczej składki*” – 1883-1884¹⁵
- „*O bożniczej składce, bożnice, bożniczych okrugach, rawwinach i chederach*” – 1887-1888¹⁶.

Ważną grupę materiałów do badań dziejów częstochowskich Żydów stanowią zawarte w tym zespole *Księgi ludności stałej miasta Częstochowy*, obejmujące wpisy z lat 1870-1930. Księgi, zaopatrzone w skorowidze alfabetyczne, zawierają wiele cennych informacji o poszczególnych osobach i całych rodzinach, w tym takie dane jak: data i miejsce urodzenia, data i miejsce zgonu, stan cywilny, pochodzenie społeczne, wyznanie.

Dzięki tym właśnie zapisom ustalono gdzie i kiedy urodził się rabin Nachum Asz i jego żona– Sura Asz z domu Arensztajn, która zmarła w dniu 24 stycznia 1928 roku w Częstochowie¹⁷.

W *Aktach miasta Częstochowy* znaleźć można także materiały dotyczące:

- oświaty i edukacji społeczności żydowskiej w Częstochowie w tym m.in. akta dotyczące chederów z lat 1887-1894 i 1902-1903¹⁸, akta Towarzystwa Opieki Szkolnej¹⁹, Związku Szerzenia Oświaty wśród Żydów²⁰, Szkoły Przemysłowej Rzemieślniczej dla Żydów w Częstochowie²¹, Szkoły Doksztalcającej Zawodowej dla Terminatorów Żydowskich²², szkoły elementarnej „Talmud Tora” z lat 1915-1918²³, szkół powszechnych wraz z planami i rozkładem zajęć szkolnych²⁴, kursów

¹⁴ tamże, sygn. 734

¹⁵ tamże, sygn. 759

¹⁶ tamże, sygn. 825

¹⁷ W uwagach księgi odnotowany został także nr aktu zgonu, tj. 21/1928.

¹⁸ tamże, sygn. 836, 856, 906, 970, 995, 1019, 1218, 1243

¹⁹ tamże, sygn. 4921, 7121

²⁰ tamże, sygn. 4929, 7433, 7434

²¹ tamże, sygn. 7474, 8138

²² tamże, sygn. 7474

²³ tamże, sygn. 7408

dla analfabetów²⁵, wypłat pensji dla nauczycieli religii w szkołach miejskich żydowskich z 1916 roku²⁶,

- zdrowia i opieki społecznej w tym m.in. Szpitala Żydowskiego na Zawodziu z lat 1907-1913 (przekazanie ziemi pod budowę szpitala, mapka terenu, wykazy chorych²⁷), Towarzystwa Dobroczynności dla Żydów²⁸, Robotniczej Strzechy Dziecięcej²⁹, Towarzystwa Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej ³⁰ (korespondencja, statut), Zakładu kąpielowego braci Kremskich³¹
- życia gospodarczego w tym m.in. wykazy pracowników przedsiębiorstw częstochowskich , np. „Wykaz handli i przedsiębiorstw ulicami” z roku 1879³², zawierający m.in. „Wykaz pracujących w Drukarni W. Kohna i A Oderfelda”, czy wykaz firm z 1914 r.³³, lub wykazy rzemieślników żydów, np. z 1928 roku³⁴ z listą 1197 zarejestrowanych rzemieślników prowadzących samodzielne warsztaty rzemieślnicze na terenie miasta Częstochowy
- życia codziennego w tym m.in. udział społeczności żydowskiej w ważnych dla miasta wydarzeniach jak np. wizyta prezydenta Mościckiego Częstochowie w 1932 roku³⁵, marszałka Focha w 1923 roku³⁶, uroczyste obchody rocznic odzyskania Niepodległości przez Polskę (korespondencja w sprawie uroczystych nabożeństw w Synagodze)³⁷.

Ponadto zespół *Akta miasta Częstochowy* zawiera ponad 3 tysiące jednostek archiwalnych akt związanych z inwestycjami budowlanymi tj. projekty techniczne, kosztorysy, plany orientacyjne i sytuacyjne posesji itp. Dokumentacja ta, zgromadzona w Wydziale Technicznym, stanowi cenne uzupełnienie dokumentacji aktowej. Poza planami domów i drobnych zakładów przemysłowych znaleźć tu można także projekty dla instytucji,

²⁴ tamże, sygn. 4907, 4912, 4913, 4918, 4919, 4922, 4931, 4939, 7410

²⁵ tamże, sygn. 4922, 4939, 7456

²⁶ tamże, sygn. 7087

²⁷ tamże, sygn. 2717, 7525, 7630

²⁸ tamże, sygn. 7393

²⁹ tamże, sygn. 7528

³⁰ tamże, sygn. 7923

³¹ tamże, sygn. 8360, 8363

³² tamże, sygn.3331

³³ tamże, sygn. 4934

³⁴ tamże, sygn. 8680

³⁵ tamże, sygn.8038

³⁶ tamże, sygn.5258

³⁷ tamże, sygn. 5287, 7874

organizacji i stowarzyszeń żydowskich w tym m.in.: projekt budynku fabryki octu S. Częstochowski, J. Nussbaum z 1926 roku³⁸, plan lokalu na wytwórnię artykułów chemiczno-galwano-technicznych Kenigsberga z 1934 roku³⁹, projekt dobudowy parterowego budynku na nieruchomości należącej do fermy ogrodniczej przy ul. Rolniczej 89 w Częstochowie z 1935 roku⁴⁰, projekt rozbudowy Szkoły Rzemiosł dla Żydów przy ulicy Nadrzecznej 7 z 1938 roku⁴¹, projekt przebudowy pralni i dobudowy kotłowni dla szpitala żydowskiego na Zawodziu z 1933 roku⁴², plan na przebudowę kotłowni w nieruchomości przy ul. Garibaldiiego 18 z 1933 roku⁴³ czy projekt dobudowy natrysków przy istniejącym Zakładzie Kąpielowym Bracia Kremscy przy ul. Strażackiej 4 z 1931 roku⁴⁴.

Ważne miejsce wśród źródeł archiwalnych z początku XIX wieku stanowią akta metrykalne. Urzędy i księgi stanu cywilnego wprowadzone zostały w Księstwie Warszawskim wraz z Kodeksem Napoleona. Dekret Fryderyka Augusta – króla saskiego i księcia warszawskiego z 1808 roku wprowadził akta stanu cywilnego. W zasadzie księgi mieli prowadzić urzędnicy świeccy, ale z uwagi na brak odpowiednio wykształconych osób zadanie to realizowali duchowni. Stan ten trwał do roku 1825 kiedy to akta stanu cywilnego złączono z metrykami kościelnymi. Postanowieniem księcia namiestnika z 3.XI.1825 roku do spisywania akt stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich, w tym także żydów, wyznaczeni zostali burmistrzowie. Dodatkowo postanowienie Rady Administracyjnej z 7.IX.1830 roku nakładało na rabinów obowiązek sporządzenia aktu po przeprowadzeniu obrządku religijnego.

Księgi metrykalne i stanu cywilnego zawierają wiele cennych informacji osobowych, tj. wiek, status społeczny, zawód, miejsce zamieszkania rodziców chrzczonych dzieci, nowożeńców, nazwiska i status społeczny świadków poszczególnych wydarzeń czy nawet czasami przyczyna śmierci.

Archiwum Państwowe w Częstochowie przechowuje *Akta Stanu Cywilnego Okręgu Bóźniczego w Częstochowie z lat 1826-1915*, w ilości 391 jednostek archiwalnych; są to księgi zawierające akty metrykalne urodzeń, małżeństw i zgonów. W tej liczbie znajduje się również pewna ilość akt zwanych dowodami lub aneksami do akt zawieranych małżeństw. W materiałach tych znajdują się m.in. akty urodzenia osób pochodzących spoza gminy, akty

³⁸ AP Czwa, Akta miasta Częstochowy, Wyd. Techniczny, sygn. 9 859

³⁹ tamże, sygn. 12199

⁴⁰ tamże, sygn. 12531

⁴¹ tamże, sygn. 13527

⁴² tamże, sygn. 11632, 11762

⁴³ tamże, sygn. 11857; na nieruchomości tej mieściła się mykwa

⁴⁴ tamże, sygn. 10992

zgonu współmałżonków w przypadku wdów i wdowców wstępujących ponownie w związek małżeński, dokumenty rozwodowe itp., a zatem akta potwierdzające zdolność obu stron do zawarcia ślubu.

Metryki osób wyznania mojżeszowego sprzed 1826 roku znaleźć można w zespole *Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Zygmunta w Częstochowie*, w którym najstarsze zapisy pochodzą z roku 1808.

W „*Księżde urodzeń Parafii Częstochowskiej w powiecie częstochowskim departamencie kaliskim z lat 1808/1809*”⁴⁵ zostało odnotowanych 15 aktów urodzenia Żydów, przy czym pierwszym wpisem dotyczącym mieszkańca Częstochowy jest akt nr 2 z 1809 roku.

Ten cenny materiał dotyczący początków osadnictwa Żydów w Częstochowie uzupełniają aneksy do akt zawieranych w tym okresie małżeństw z lat 1809-1826. Informacje zawarte w tych dokumentach dotyczą w większości zdarzeń z końca XVIII w., i służyły dla potrzeb zaświadczeń wydawanych przez Starszych Kachału Częstochowskiego o zdolności stron do zawarcia ślubu, dziś stanowiąc bezcenne źródło badawcze m.in. dla genealogów.

Ważnym źródłem historycznym, niesłusznie niedocenianym i stąd stosunkowo rzadko wykorzystywanym przez badaczy, są akta notarialne. Spuścizna częstochowskich notariuszy reprezentowana jest nader bogato. 23 kancelarie notarialne funkcjonujące w Częstochowie na przestrzeni lat 1809-1945 pozostawiły bogaty materiał do badań, w tym m.in. umowy kupna-sprzedaży⁴⁶, kontrakty dzierżawcze i handlowe, umowy przedślubne, testamenty, zaświadczenia, darowizny itp. Szczególnie dużo materiału z zakresu życia gospodarczego, społecznego, jak i obyczajowego dostarczają testamenty, do których często załączane są spisy majątku pozostałego po zmarłym, wraz z dyspozycją co do jego przeznaczenia. Badaniem testamentów jako źródeł historycznych, w oparciu o zasób Archiwum Państwowego w Częstochowie, zajmował się na przestrzeni kilku lat prof. dr hab. Dariusz Złotkowski, który opublikował efekty swoich badań w trzy częściowym wydawnictwie pt. „*Wiedząc dobrze to z wyroków Boga Najwyższego, iż kto się rodzi, umierać musi... Testamenty z pierwszej połowy XIX wieku w świetle akt notariuszy częstochowskich*” opublikowanym w latach 2005, 2006, 2011. W świetle powyższych badań, mimo, iż Żydzi stanowili w Starej Częstochowie w 1808 r. jedynie 26 % populację, to ich udział w życiu gospodarczym a co za tym idzie także społecznym, był znaczący.

⁴⁵ AP Czwa, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Zygmunta w Częstochowie, sygn. 1

⁴⁶ Przedmiotem transakcji handlowych były nie tylko nieruchomości czy surowce ale także łąki w bożnicy, np. akt notarialny Nr 253/ 1821, *Kancelaria notariusza Antoniego Truskowskiego w Częstochowie*

Z kolei wśród akt wytworzonych przez administrację specjalną, w zespole: **Urząd Skarbowy w Częstochowie (Censtochovskoe Kazennoe Upravlenije) z lat 1829-1873**⁴⁷ znaleźć można interesujące materiały dotyczące przepisów związanych z poborem podatku koszernego, akta dotyczące dzierżawy dochodów, akta w sprawie „nadużyć” (np. „akta o defraudację piwa bawarskiego”). „Akta tyczące się konsensów na zarobki propinacyjne Starozakonnych tak w miastach jak też po wsiach” z lat 1829-1865 czy „akta tyczące się przepisów podatku koszernego w Królestwie Polskim” z lat 1843-1859 to przykład materiałów, które posłużyć mogą do badań nad stosunkami społeczno-gospodarczymi w XIX wieku w Polsce. Ponadto w zespole akt **Towarzystwo Kredytowe Miasta Częstochowy z lat 1899-1950** znajdują się m.in. akta dotyczące zaciągania pożyczek pod zastaw nieruchomości, mogące służyć do odtworzenia topografii własności żydowskiej w mieście. Towarzystwo powstało w 1898 roku i do 1918 funkcjonowało pod nazwą: Čenstochovskoe Gorodskoe Kreditnoe Obščestvo, natomiast w latach II wojny światowej pod nazwą: Tschenstochauer Städtische Kreditverein.

Największa i najbardziej różnorodna liczba źródeł do badań historii częstochowskiej społeczności żydowskiej pochodzi z okresu międzywojennego. Z konieczności omówione zostaną tylko najważniejsze. Należy zaliczyć do nich przede wszystkim akta administracji ogólnej i specjalnej. Administracja ogólna do 1945 roku w zasobie Archiwum Państwowego w Częstochowie reprezentowana jest przez instytucje szczebla powiatowego. Najstarsze i najbardziej różnorodne materiały znajdują się w zespole **Starostwo Powiatowe Częstochowskie z lat 1919-1939**.

W zespole tym znajdują się akta będące wynikiem działalności Starostwa, obejmującego swym zasięgiem terytorialnym miasto Częstochowę (wyłączoną jako Starostwo Grodzkie), Janów, Krzepice, Mstów, Olsztyn, Przyrów oraz 22 gminy wiejskie. Wśród 1145 jednostek archiwalnych składających się na ten zespół, znaleźć można materiały dotyczące żydowskich organizacji i stowarzyszeń działających w Częstochowie, w tym m.in.: Związku Żydowskich Inwalidów Wojennych, Wdów i Sierot Wojennych⁴⁸, Żydowskiego Związku Zawodowego Majstrów Piekarskich⁴⁹, Stowarzyszenia „Strzecha Robotnicza”⁵⁰, Komitetu Pomocy

⁴⁷ Urząd Skarbowy w Częstochowie istniał w Częstochowie prawdopodobnie już w okresie Księstwa Warszawskiego. Zakończył działalność w r. 1873. Zespół zachowany szczerunkowo w ilości 55 jednostek archiwalnych

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej APCzwa), Starostwo Powiatowe w Częstochowie, sygn. 43, 49 zawiera m.in. korespondencję w sprawie rejestracji związku i statutu

⁴⁹ tamże, sygn. 47, zawiera m.in. korespondencję w sprawie rejestracji związku i zatwierdzenia statutu, porównanie statutu ze statutem przedwojennym tego związku, skład zarządu

Studentom Żydom „Auxilium Academicum Jadaicum” Oddział w Częstochowie⁵¹, Stowarzyszenia Specjalnej Nauki Biblii⁵², Stowarzyszenia „Ahawaj Torat”⁵³, Żydowskiego Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowego⁵⁴, Towarzystwa Pomocy przeciw Nędzy Wyjątkowej „Bajs-Lachem” – Dom Chleba Oddział w Częstochowie⁵⁵, Żydowskiego Towarzystwa Krajoznawczego⁵⁶, Stowarzyszenia „Szomraj Szabos W”hadas” – Przestrzeganie Soboty i Głównych Zasad Religii⁵⁷, Stowarzyszenia Kobiet Żydowskich „Wizo” Oddział w Częstochowie⁵⁸, Towarzystwa Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej Oddział w Częstochowie⁵⁹, Żydowskiego Związku Handlu Starzyzną⁶⁰.

Ponadto w zespole tym znajduje się znaczna ilość materiałów dotyczących domów modlitw, rozlokowanych w różnych częściach miasta, częściowo zaopatrzona w plany bądź szkice budynków i usytuowania w ich obrębie modlitewni, protokoły Komisji Sanitarnej Starostwa, korespondencję w sprawie pozwolenia na odprawianie modlitw, różnej treści zaświadczenia wydawane przez Gminę Żydowską⁶¹. W jednostce zatytułowanej „*Sprawy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej*” z lat 1922-1929 znaleźć można karty rejestracyjne świątyń wyznania mojżeszowego, w tym m.in. Synagogi Gminnej (ul. Nadrzeczna 32) i Nowej Synagogi (ul. Wilsona 11), osób duchownych, w tym rabina Nachuma Asza i podrabinów:

J. Prokosza, N. Grynfielda, J. Klajnplacza czy wreszcie kartę rejestracyjną Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Częstochowie, która obejmuje takie dane jak: siedziba, data powstania, adres, ilość świątyń, informacje o majątku gminy, liczba członków, budżet roczny, skład Zarządu Gminy, skład Rady⁶².

W innej jednostce archiwalnej znaleźć można protokoły wyborów do Rady i Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Częstochowie z lat 1930-1932⁶³.

⁵⁰ tamże, zawiera m.in. informacje o członkach założycielach Stowarzyszenia, statut, skład Zarządu

⁵¹ tamże, zawiera m.in. korespondencję w sprawie organizacji festynu, skład Komitetu

⁵² tamże, zawiera m.in. statut, informacje o członkach założycielach

⁵³ tamże, zawiera m.in. korespondencję w sprawie rejestracji stowarzyszenia

⁵⁴ tamże, zawiera m.in. korespondencję dotyczącą rejestracji, statut, skład Zarządu

⁵⁵ tamże, zawiera m.in. korespondencję Zarządu Centralnego Towarzystwa w sprawie rejestracji Oddziału Towarzystwa, zatwierdzenia statutu, statut, lista członków Zarządu Towarzystwa

⁵⁶ tamże

⁵⁷ tamże, sygn. 48, zawiera m.in. statut

⁵⁸ tamże

⁵⁹ tamże

⁶⁰ tamże, sygn. 65

⁶¹ tamże, sygn. 364, 365, 366

⁶² tamże, sygn. 366

⁶³ tamże, sygn. 367

W poszycie zatytułowanym „*Zmiany wyznań*” z lat 1922 - 1934 znaleźć można m.in. korespondencję, w tym kilka podań, do Starosty Powiatowego o rejestrację zmiany wyznania (z religii mojżeszowej na katolicką i odwrotnie) a także rezygnacji z wyznania mojżeszowego na rzecz pozostania bezwyznaniowcem⁶⁴.

W zespole znaleźć można również dokumenty do badań życia gospodarczego w Częstochowie okresu międzywojennego, w tym przedsiębiorstw żydowskich, np. korespondencję ze Starostwem w różnych sprawach gospodarczych, plany fabryk czy drobnych zakładów przemysłowych, świadectwa przemysłowe⁶⁵ a także, choć już w dużo mniejszym zakresie, materiały do badań nad zagadnieniami kultury, w tym m.in. dotyczące historii żydowskiej biblioteki robotniczej (korespondencja z lat 1928-1930, w sprawie dotacji dla biblioteki, spis książek) czy plan kino-teatru Wolberga przy ul. Panny Marii 12 z roku 1923⁶⁶.

Do akt administracji ogólnej należy zaliczyć także *Wydział Powiatowy w Częstochowie z lat 1919-1939*. W zachowanych aktach znajdują się materiały dotyczące osób pochodzenia żydowskiego, takie jak: listy bezrobotnych, wykazy radnych miast i gmin, kupców, lekarzy i rolników.

Kolejny zespół akt tej grupy to *Starostwo Grodzkie Częstochowskie z lat 1933-1939*, w którym znaleźć można materiały dotyczące Gminy Wyznaniowej obejmujące m.in.: budżety gminy w poszczególnych latach, skład Zarządu i Rady Gminy, karty rejestracyjne gminy, osób duchownych i świątyń, korespondencję w sprawie zezwoleń na tworzenie domów modlitw⁶⁷.

Na szczególną jednak uwagę zasługują protokoły z posiedzeń Zarządu Gminy i projekty budżetów oraz materiały dotyczące cechów żydowskich, takich jak: Cech Blacharzy i Dekarzy Żydów⁶⁸, Cech Fryzjerów i Perukarzy Żydów⁶⁹, Cech Krawców Żydów⁷⁰, Cech Kuśnierzy i Kapeluszników Żydów⁷¹, Cech Metalowców Żydów⁷², Cech Piekarzy i Cukierników

⁶⁴ tamże, sygn. 368

⁶⁵ tamże, sygn. 537, 542.

⁶⁶ tamże, sygn. 76; „Teatr u Wolbergów” – potoczna nazwa przyjęta przez mieszkańców miasta, oficjalnie nosił nazwę najpierw teatr „Apollo”, później, od 1915 r. – teatr „Nowości”, wreszcie od 1919 „Teatr Polonia”

⁶⁷ APCzwa, Starostwo Grodzkie Częstochowskie, sygn. 56-64

⁶⁸ APCzwa, Starostwo Grodzkie Częstochowskie, sygn. 215

⁶⁹ tamże

⁷⁰ tamże, sygn. 216

⁷¹ tamże, sygn. 217

⁷² tamże, sygn. 219

Żydów⁷³, Cech Rzeźników i Wędliniarzy Żydów⁷⁴, Cech Przemysłu Skórzanego Żydów⁷⁵, Cech Stolarzy i Tokarzy Żydów⁷⁶, Cech Tapicerów i Szczotkarzy Żydów⁷⁷.

Powyższe materiały obejmują m.in. protokoły z zebrań cechowych, statuty, zestawienia budżetowe, wykazy członków i wysokość odprowadzanych składek.

Na uwagę zasługuje też kilka teczek zatytułowanych „*Personel sanitarny: lekarze, dentyści, farmaceuci, felczerzy*” z lat 1935-1937. Akta te zawierają korespondencję, w tym podania o rejestrację w/w wolnych zawodów i prowadzonej praktyki, kierowaną do Wydziału Zdrowia Kieleckiego Urzędu Wojewódzkiego.

W zespole Wydział Powiatowy w Częstochowie znajdują się również sprawozdania sytuacyjne miesięczne Starosty Grodzkiego omawiające sytuację społeczno-polityczną na terenie Starostwa, w tym także sprawy mniejszości narodowych, partii politycznych, związków zawodowych czy odnotowanych przez policję ekscesów antyżydowskich⁷⁸.

Wśród akt wytworzonych przez administrację specjalną, w zespole: ***Powiatowy Urząd Ziemski w Częstochowie***⁷⁹ z lat 1920-1933 znajdują się m.in. materiały dotyczące parcelacji majątków państwowych i prywatnych, podziału wspólnot, scalania i zamiany gruntów, udzielania pożyczek. Powiatowy Urząd Ziemski w Częstochowie swoim zasięgiem terytorialnym obejmował powiat częstochowski i będziński, a podlegał Okręgowemu Urzędowi Ziemskiemu w Kielcach. Po zniesieniu tego urzędu w roku 1933, jego kompetencje przejęło Starostwo Powiatowe w Częstochowie.

Urząd Rozjemczy do Spraw Najmu w Częstochowie to kolejny zespół godny uwagi. Urząd utworzony został w roku 1919 na podstawie ustawy z dnia 28.06.1919 roku o ochronie lokatorów. Zespół zachowany szczątkowo, zawiera dokumentację z lat 1921-1935 w ilości 66 jednostek archiwalnych. Zawiera w większości akta spraw o ustalenie czynszu i innych świadczeń związanych z najmem lokali oraz akta spraw o eksmisję, np. „*akta w sprawie Chany Gąsiorowicz i Fajgli Cymerman przeciwko Herszłowi Kohnowi o ustalenie czynszu*”⁸⁰

⁷³ tamże, sygn. 220

⁷⁴ tamże, sygn. 221, 222

⁷⁵ tamże, sygn. 223

⁷⁶ tamże

⁷⁷ tamże

⁷⁸ tamże, sygn. 288-294

⁷⁹ Urzędy Ziemskie zostały ustanowione ustawą z dn. 6 lipca 1920 r.; ich zadaniem było przeprowadzenie i utrwalenie nowego ustroju rolnego w myśl zasad uchwały Sejmu z dn. 10 lipca 1919 r.

⁸⁰ AP Czwa, Urząd Rozjemczy do Spraw Najmu w Częstochowie, sygn. 31

czy „akta w sprawie Stowarzyszenia Mizrahi przeciwko C. Potasiewiczowi i innym o ustalenie czynszu” z roku 1934⁸¹.

Spośród przechowywanych w Archiwum akt sądowych na szczególną uwagę zasługuje *Sąd Okręgowy w Piotrkowie Wydział Zamiejscowy w Częstochowie z lat 1928-1939* oraz *Sąd Grodzki w Częstochowie z lat 1929-1939*.

Wydział Zamiejscowy w Częstochowie Sądu Okręgowego w Piotrkowie został powołany do życia rozporządzeniem ministra sprawiedliwości z dn. 24.XII.1928 r. Do chwili powołania tego Sądu wszystkie sprawy należące do jego kompetencji rozpatrywał Sąd Okręgowy w Piotrkowie.

Wydział Zamiejscowy dzielił się na 3 wydziały: cywilny, karny i rejestr handlowy. Dla części prowadzonych spraw sąd ten stanowił I instancję, zaś dla innych rozpoczętych w Sądzie Grodzkim – II instancję. Dla spraw rozpatrywanych w Wydziale Zamiejscowym II instancją był Sąd Apelacyjny w Warszawie.

W zespole tym na szczególną uwagę zasługują rejestr handlowy i akta rejestrowe firm działających w Częstochowie w latach 1917-1939⁸².

W rejestrze handlowym, zgodnie z przepisami tj. dekretem o rejestrze handlowym z 7.II.1919 roku i wydanych później rozporządzeniach ministra sprawiedliwości, znaleźć można informacje o firmach podlegających obowiązkowi rejestrowania. Na informacje te składają się m.in. takie dane jak:

- nr wpisu
- nazwa firmy, siedziba zakładu
- nazwisko handlującego pojedynczo lub wspólników
- określenie prokury
- stosunki prawne handlujących pojedynczo
- stosunki prawne spółek
- sygnatura teczeki aktowej, data wpisu do rejestru, podpis.

Na przykład w Rejestrze handlowym T.1 Dział A na str. 467⁸³ znaleźć można podstawowe informacje o firmie pod nazwą: „W. Kon i Oderfeld Częstochowa”, której właścicielami już wówczas byli: Jakub Kon, Dawid Oderfeld, Henryk Oderfeld, Stanisław Oderfeld. Firma

⁸¹ tamże, sygn. 59

⁸² Zespół zawiera anterioria, którymi są akta rejestru handlowego założonego w Cesarsko-Niemieckim Sądzie Okręgowym w Częstochowie

⁸³ j.w. dopływ do zespołu, sygn.23/1

działa jako spółka ujawniona a „*egzystuje od dn. 1 lipca 1869 r.*” (natomiast jej założycielami byli Wilhelm Kohn i Adolf Oderfeld w 1869 roku).

Uzupełnieniem informacji o firmie jest poszyt akt zatytułowanych: „*Akta Sądu Okręgowego jako rejestrowego w Piotrkowie dotyczące firmy „Zakłady graficzno-papiernicze w Częstochowie Kon i Oderfeld”*”⁸⁴, w którym znaleźć można m.in.:

- zgłoszenie firmy do rejestru z dnia 22 maja 1917 roku
- nazwa firmy w chwili zgłoszenia: Drukarnia, litografia i fabryka kolorowego papieru
- siedziba: Częstochowa, ul. Teatralna 30
- odpisy aktów notarialnie zawartych intercyz małżeńskich,
- notarialne zmiany nazwy firmy, w tym z roku 1925, kiedy to, w związku ze śmiercią założycieli Wilhelma Kohna i Adolfa Oderfelda, zmieniono nazwę na „Zakłady Graficzno-papiernicze w Częstochowie”
- oryginały podpisów wspólników.

Ponadto w aktach obu w/w sądów znaleźć można bogaty materiał do badań życia społeczno-obyczajowego ludności żydowskiej okresu XX-lecia międzywojennego, w tym licznie reprezentowane materiały dotyczące sprostowania akt stanu cywilnego (prostowanie imion⁸⁵, dat urodzenia), uznania za zmarłego⁸⁶, spraw rozwodowych⁸⁷, podziałów majątku czy spadku⁸⁸, rozwodów czy wreszcie spraw karnych np. przemyt przez granicę, nielegalna sprzedaż waluty, posługiwanie się cudzym dowodem, nielegalny ubój bydła, znieważanie obrazów świętych, podburzanie chrześcijan przeciwko żydom, o prawo wyłączności znaku towarowego, itp⁸⁹.

Godnym polecenia, szczególnie dla badań nad stosunkami z zakresu zagadnień społecznych, ekonomicznych, stosunku pracy i nauki zawodu, które pośrednio również przyczynią się do badań nad warunkami egzystencji środowisk robotniczych w mieście, w tym również środowiska żydowskiego, jest zespół akt: *Sąd Pracy w Częstochowie z lat 1929-1939*, zawierający ponad 3.000 jednostek archiwalnych.

⁸⁴ tamże, sygn. 1610

⁸⁵ APCzwa, Sąd Grodzki w Częstochowie, sygn. 205

⁸⁶ tamże, sygn. 214 – Gerszon Chorzewski zgłoszony o 4 lata później z uwagi na pobór do wojska, sygn. 202 – Aron Najman zapisany w 3 lata po urodzeniu jako brat bliźniak, sygn. 203 – Gryna Zysla Kajzer

⁸⁷ tamże, sygn. 88, 87, 86, 80, 79, 387, 388

⁸⁸ tamże, sygn. 13, 6, 7, 44,46, 157, 163, 196, 376, 385

⁸⁹ tamże, sygn. 346, 340, 389, 317, 256, 355, 359,

Zgodnie z zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 22 marca 1928 r., sądy pracy powołane zostały do „rozstrzygania spraw spornych cywilnych, wynikających ze stosunku pracy i nauki zawodu pomiędzy pracodawcami a pracownikami lub uczniami oraz pomiędzy pracownikami tego samego przedsiębiorstwa, tudzież do rozpoznawania spraw karnych o przekroczeniach przepisów prawnych o ochronie pracy najemnej”. A zatem sąd ten miał za zadanie rozpoznawanie dwóch rodzajów spraw: sprawy sporne cywilne wynikające ze stosunku pracy oraz sprawy karne o przekroczeniu przepisów dotyczących czasu pracy, urlopów pracowniczych, bezpieczeństwa i higieny pracy itp.

Największa grupa akt w tym zespole dotyczy spraw o wypłatę należności z tytułu pracy. Powodami byli robotnicy, rzemieślnicy, dozorczy, służące ale także pracownicy umysłowi. Do akt tych spraw często załączano wykazy należności, książki obrachunkowe robotników, różnego rodzaju zaświadczenia. Dość często występują też akta o eksmisję robotników z domów fabrycznych. Do tej z kolei grupy akt załącznikami są często liczne odwołania, wyjaśnienia czy zeznania świadków informujące sąd o warunkach mieszkaniowych robotników. Najwięcej akt pochodzi z lat 1929-1933, a więc z okresu kryzysu gospodarczego.

Dla przykładu kilka tytułów poszytów:

- *Stefania Dzierzkowska przeciwko Szpitalowi Towarzystwa Dobroczynności dla Żydów o 33zł⁹⁰*
- *Dawid Minc p-ko Towarzystwu Doroczynności przy gminie Żydowskiej o 100 zł⁹¹*
- *Moszek Borensztajn p-ko firmie Migros sp. z o.o. o 1050 zł⁹²*
- *Icek Mendel Moszkowicz p-ko Romanowi Staszczukowi o eksmisję⁹³.*

W aktach szkolnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Częstochowie zachowała się pewna ilość akt, w tym w szczególności świadectw szkolnych różnych szkół żydowskich takich jak: Prywatna Koedukacyjna Szkoła Powszechna im. Pułk. Berka Joselewicza przy Gimnazjum d-ra F. Axera, szkół powszechnych nr 15, 13, 5, prywatnej 7-io klasowej koedukacyjnej szkoły powszechnej im. Zofii Wainsztokówny, świadectwa dojrzałości osób wyznania mojżeszowego⁹⁴.

⁹⁰APCzwa, Sąd Pracy w Częstochowie, sygn. 62

⁹¹ tamże, sygn. 69

⁹² tamże, sygn. 139

⁹³ Sąd Pracy w Cz-wie, sygn. 923

⁹⁴ APCzwa, Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie im. Tadeusza Kościuszki w Częstochowie, sygn. 34, 40,

Jedną spośród licznie działających w Częstochowie szkół powszechnych, do której uczęszczała żydowska młodzież była **Publiczna Szkoła Powszechna nr 13 w Częstochowie**. Akta tej szkoły, w ilości 60 jednostek archiwalnych znajdują się w Archiwum.

Szkoła ta znajdowała się w Częstochowie, przy ul. Narutowicza 19/23. Została założona w 1921 roku i istniała do roku 1939. Kierowniczką szkoły była Szacherówna Nacha, urodzona 6.X.1888 r. Zespół zawiera akta dotyczące spraw organizacyjnych, w tym korespondencję z Inspektorem Szkolnym, księgi inwentarzowe szkoły, księgi protokołów Rady Pedagogicznej, księgi ocen, duplikaty świadectw szkolnych. W zespole zachowała się także częściowo dokumentacja biblioteki szkolnej, w tym m.in. 3 tomy inwentarza biblioteki szkolnej uczniowskiej, inwentarz biblioteki nauczycielskiej oraz księga inwentarzowa pomocy naukowych. Ze sprawozdań zachowanych w aktach zespołu można uzyskać wiele istotnych informacji. Na przykład liczba zapisanych dzieci na dzień 1.XII.1926 roku wynosiła ogółem 547, a od oddziału III wzwyż – 355 dzieci; biblioteka powstała przy szkole ze składek dzieci, ofiar Towarzystwa Szerzenia Oświaty wśród Żydów, ofiar nauczycieli i kierowniczkę szkoły (założono ją 12 stycznia 1923 roku; liczba książek ogółem – 1065, wszystkie w języku polskim).

W zasobie Archiwum znajdują się również akta ***Sekcji Wsparcia Niezamożnej Młodzieży Szkolnej w Częstochowie przy Towarzystwie Szerzenia Oświaty wśród Żydów z lat 1918-1924***. Jest to niewielki zespół archiwalny, obejmujący 6 teczek. Materiały archiwalne zawarte w nim to informacje o działalności Sekcji: protokoły z odbytych zebrań, sprawozdania z działalności, księgi członkowskie itp.

Częstochowskie Archiwum posiada znaczną ilość akt przedsiębiorstw funkcjonujących w Częstochowie do 1939 roku, wśród których znajdują się także akta takich dużych zakładów i przedsiębiorstw jak ***Fabryka Papieru i Młyny w Częstochowie A. Kohn i J. Markusfeld Spółka Komandytowa z lat 1899-1944*** czy ***Przędzalnia i Tkalnia Juty i Lnu "Warta" S.A. Częstochowa z lat 1906-1945***. Przedsiębiorcy żydowskiego pochodzenia byli założycielami i właścicielami wielu ważnych dla życia gospodarczego miasta przedsiębiorstw – Kohn, Sigman, Markusfeld, Oderfeld, Ginsberg to tylko niektórzy z nich.

Powyższe omówienie obejmuje ważniejsze tylko zespoły akt wytworzonych do roku 1939, w których obecna jest tematyka żydowska.

Przedstawione źródła dotyczą tylko miasta Częstochowy, a należy pamiętać, że wokół Częstochowy, m.in. w gminach Mstów, Kłobuck, Lelów, Żarki, Janów, a w nieco dalszej

odległości Pławno, Praszka, Pajęczno czy Koniecpol również mieszkali przedstawiciele społeczności żydowskiej. I chociaż ich historia nie jest tak bogato udokumentowana i zachowały się przede wszystkim akta metrykalne, akta administracji ogólnej i szczerkowo akta cechowe to również należy o nich pamiętać jako mieszkańcach regionu częstochowskiego.